

PRÁCE

Cena brož. 15 Kčs

VÁCLAV HUSA • EPOCHY ČESKÝCH DĚJIN

VÁCLAV HUSA

EPOCHY
ČESKÝCH
DĚJIN

NAKLADATELSTVÍ PRÁCE

¶ V zemědělství se v tomto období zvyšuje výrobnost jednak rozšířením osevní plochy (soustavné osídlování vnitrozemí i lesnatých pohraničních oblastí), jednak intensivnějším obděláváním půdy (dokonalejší způsoby orání, lepší využití tažné síly zvířat a pod.). Neméně důležité změny nastaly v této době i v průmyslové výrobě a ve směně produktů: s rozvojem měst jakožto privilegovaných středisek specialisované cechovní řemeslné malovýroby a trhů nadobro zaniká řemeslná práce rabů, konaná převážně jen pro potřebu vrchností. Zdokonalují se výrobní techniky a zavádějí se nové obory řemeslné produkce. Pro Čechy je v první fázi feudalismu zvláště charakteristický neobyčejný rozmach hornictví, jež mělo rozhodující podíl na tom, že české země dospěly k první velké krizi feudalismu již v první čtvrti XV. století — mnohem dříve než většina ostatních zemí střední Evropy. Přejít od povrchového dobývání kovů k hlubinné těžbě a otevření stříbrných ložisek ve 13. století, z nejbohatších v tehdejší světě, vede k zrychlené přeměně hospodaření naturálního v peněžní, zejména od velké měnové reformy Václava II. roku 1300.⁵⁴) Současně s touto přeměnou nastává pak i hospodářský rozmach českých měst, vzestup domácího i zahraničního obchodu a proměna poddanských pozemkových rent z formy robotní a naturální ve formu převážně peněžitou.

Z této změněné hospodářské základny vyrůstá nová složitější třídní struktura společnosti, než byla na samém počátku feudální epochy. Společenské rozpory se neomezují již jen na feudální vlastníky půdy a poddané sedláky, nýbrž projevují se i v konfliktech feudálů mezi sebou (šlechty proti duchovenstvu, vyšší šlechty proti nižší a pod.), dále v bojích šlechty a církevních hodnostářů proti městům, v zápasech kupeckého patriciátu (převážně německého) proti řemeslnickým mistrům, proti plebejským živlům ve městech a pod.

Husitská revoluce, v níž vyústily rozpory těchto protikladných společenských složek, znamenala první veliký otřes feudálního společenského zřízení v celé střední Evropě. Její hlavní nápor se sou-

⁵⁴) O funkci peněz ve feudálním hospodářství viz nejnověji práci F. J. Michalovského: *Očerki istorii deneg i deneznogo obraščeniija*, tom I., *Dengi v feodal'nom chozjajstve* (Moskva 1948).

středil proti přebujelé moci duchovenské feudální kasty, jejíž pozemkový majetek narostl v první fázi feudalismu tak, že na počátku XV. století již zaujímal polovinu veškeré půdy v zemi. Toto obrovské jmění bylo spolu s nesmírným finančním vykořisťováním (desátky, odpustky a pod.) materiální základnou i pro ideologickou nadvládu církve, jež se projevovala v celém tehdejší politickém a kulturním životě a vtiskla prvnímu období feudalismu theokratický charakter.

Dějinný význam husitství je především v tom, že český národ byl prvním z evropských národů, jenž zahájil rozhodný útok proti této nejmocnější složce feudální soustavy. O celých sto let dříve než většina ostatních zemí západní a střední Evropy vystoupil český lid proti přebujelé hmotné i duchovní nadvládě římské církve. Husitské hnutí, přestože skončilo po patnáctiletých urputných bojích s domácí i zahraniční reakcí porážkou nejlepších revolučních živlů, zanechalo velké a trvalé dílo v českých dějinách.

Husitství podlomilo především materiální moc církve tím, že provedlo obrovský přesun v držbě půdy zesvětštěním (sekularisací) většiny církevního majetku pozemkového. V Čechách, kde tento ve své době jedinečný převratný proces proběhl nejdůsledněji, jsou ještě po staletích patrný jeho účinky na rozdíl od Moravy, kde byl méně radikální a zvláště od Slovenska, kde k němu revoluční cestou vůbec nedošlo. V jiných evropských zemích — pokud vůbec provedly sekularisaci církevní půdy v době feudalismu — nastal obdobný proces teprve o sto let později, v t. zv. době reformační.

Dalším velkým dílem husitského revolučního hnutí bylo setřesení rafinovaného systému finančního vyssávání se strany Říma, kam v době předhusitské odplývaly obrovské sumy peněz v podobě odpustků, desátků a nejrůznějších forem poplatků za propůjčování církevních hodností a pod. Tomu byl učiněn v husitské době rázný konec a české země přestaly být polokoloniální sférou italských bankovních domů, úzce spojených s římskou kurií.

Avšak nejen hmotná, nýbrž také ideologická nadvláda feudální kněžské kasty nad českým národem byla na celá dvě století otřesena. Husitství, bojující proti slepé autoritě římského papeže, mocně

otřásl scholastickým dogmatismem a mysticismem a pomáhalo otvírat brány důvěře v rozumové poznání. Od husitské doby ztratila kasta kněží definitivně monopol vzdělání a používání latinského jazyka, lidu nesrozumitelného. Zároveň přestalo být římské kněžstvo v Čechách rozhodujícím politickým činitelem a jeho domněle nadpřirozená gloriola byla hluboce otřesena tím, že ztratilo výhradní právo na přijímání pod obojí způsobou. Právo všeobecného přijímání pod obojí, přiznané Čechům koncilem basilejským, bylo z největších ústupků, jaký kdy římská církev v dogmatických věcech učinila. Přes to, že to byl jen ústupek dočasný a taktický, jeho důsledky byly pro další vývoj církve nesmírné, neboť jím byl dán základ k velkému rozkolu církevnímu, který se pak projevil v mezinárodním měřítku v XVI. století odštěpením celé řady protestantských církví od Říma.

Husitství otřásl také druhým velkým sloupem feudální soustavy, jímž byla vedle církve panovnická moc. Panovník přestal být v dobách pohusitských absolutistickým samovládcem, jakým byl ve starších dobách. Jeho statky byly rozchváčeny, jeho vladařská moc omezena a dokonce i svatozář domněle božského původu jeho moci byla otřesena. V husitské době objevují se již myšlenky zcela protimonarchické, republikánské, kladoucí rozhodování o věcech veřejné správy do rukou „velké obce“, t. j. shromáždění všeho obyvatelstva bez rozdílu společenského postavení.

Husitství, jež bylo nejen velkým hnutím sociálním, nýbrž i velkou vlasteneckou válkou českého lidu, mělo rozhodující vliv i na další vývoj národnostní. Husitský lid, bojující proti bohatému německému patriciátu a hierarchii, bojoval nejen proti svým utiskovatelům sociálním, nýbrž i národnostním. Vypuzením německých vykořisťovatelských vrstev z Čech a odražením vojenských intervencí evropské reakce byly české země zachráněny před osudem utonutí v germánském moři, jaký potkal na severu Slovanů polabské a na jihu většinu Slovanů alpských. Husitství mocně posílilo české národní sebevědomí a přivedilo rozkvět českého jazyka a národní kultury. V husitské době jasně ožilo v českém národě i povědomí spopolitosti s ostatními slovanskými národy.

Konečně jedním z největších kladných výsledků husitství bylo vytvoření slavných pokrokových a revolučních tradic, jež se staly mohutnou reální silou v dalších osvobozovacích bojích českého národa.⁵⁵⁾ Tradice nepřemožitelné lidové revoluční armády husitské ožívá vždy znovu a znovu v nesčetných českých i slovenských selských bouřích XV.—XVIII. věku, ožívá v národním obrození, v červnových barikádových bojích v Praze roku 1848, v revolučním dělnickém hnutí, v národně osvobozovacím boji za první světové války, v bojích českých i slovenských dobrovolníků v protifašistické válce ve Španělsku a konečně i v posledním velkém vlasteneckém zápasu československého lidu s německými okupanty.

Ale přes všechna tato veliká aktiva, jež činí z husitství nejslavnější dobu českých dějin, neznamená husitské hnutí počátek nové epochy ve vývoji společenských řádů v českých zemích. Husitství sice mocně otřásl feudálním společenským zřízením, ale nedokázalo je do základu vyvrátit. Nejradiálnějším představitelům husitského hnutí volali sice již po tom, „pánův aby nebylo a jeden druhému aby poddán nebyl“ a aby půda, rybníky, louky a lesy byly všem svobodné. Ale podmínky pro tak dalekosáhlý převrat nebyly tehdy ještě zdaleka zralé. A tak podobně jako v pozdějších měšťáckých revolucích vybojoval proletariát mocenské posice buržoasii, tak také husitské houfy sedláků a měšťáckého předproletariátu krvácely za cíle, jejichž ovoce se zmocnila po Lipanech feudální šlechta s městy, jež se podělily o veškerou rozchváčenu půdu církevní, královskou i patricijskou.

Tak zůstává feudální poddanská závislost selských mas na pozemkových vrchnostech základem výrobních a společenských poměrů i v druhé fázi feudalismu — v období od husitské revoluce do porážky bělohorské. Podobně jako ve většině zemí západní a střední Evropy projevují se i u nás v druhé polovině XV. století účinky velké zemědělské krise, jež je provázána odklonem šlechty od rentového hospodaření, přechodem od zemědělské malovýroby

⁵⁵⁾ Zdeněk Nejedlý: Komunisté — dědici velikých tradic českého národa; Z. Nejedlý: Odkaz našich národních dějin (Praha 1947).

k velkovýrobě, růstem panských velkostatků, přeměnou orné půdy v rybníky a pastviny a útekem selského lidu z venkova do měst.⁵⁶⁾ K. Marx objasnil na anglických poměrech, jaké dalekosáhlé důsledky měl v západoevropských zemích tento „proces odlučování výrobcova od výrobních prostředků“ pro vznik kapitalistické produkce a pro zrychlení rozkladu feudální soustavy.⁵⁷⁾ Avšak hospodářský vývoj nepostupoval ve všech oblastech Evropy rovnoměrně a tak se ve střední Evropě vytvářela situace jinak než v zemích západoevropských.

Přemístění hlavních obchodních středisek ze Středozevního i Baltického moře na atlantické pobřeží v době velkých zámořských objevů postavilo české země stranou mezinárodních obchodních cest a mělo rozhodující vliv na zpomalení rozvoje průmyslu i směny produktů. Zatím co na západě rychlý proces přeměny obchodního kapitálu v průmyslový umožňuje od XVI. století zvláště rozvoj textilních manufaktur, u nás zůstává většina průmyslových odvětví v této době ještě na stupni cechovní řemeslné malovýroby.

Na rozdíl od Anglie, kde velké možnosti exportu vlny a suken ženou feudální velkostatkáře k přeměně orné půdy především v pastviny pro ovce, pro českého šlechtice je nejvýnosnějším zakládání rybníků; od poloviny XVI. st., kdy je zemědělská krize vystřídána novou konjunkturou, obracejí se pak čeští velkostatkáři opět ve větší

⁵⁶⁾ Srov. Fr. Hrubý: Z hospodářských převratů českých v století XV. a XVI. (ČČH, XXX, 1924). — Podobně jako téměř všude ve střední i západní Evropě byla i v českých zemích v době zemědělské krise vydána řada drastických zákonů, jež měly zamezit útek poddaných z venkova do měst. V jednom z nich, v naiezu zemského sněmu ze 14. března 1487, viděl Palacký a po něm i někteří jiní starší historikové rozhodující mezník v porobení selského lidu a utužení feudalismu v Čechách. Novější historiografie však právem popírá epochální význam tohoto data i podobných nařízení. — Naproti tomu na Slovensku znamená velký mezník v dějinách feudalismu rok 1514, kdy ztroskotání selského povstání v Uhrách uvrhlo pracující masy do poroby, v jaké se ocitl selský lid v českých zemích teprve v době pobělohorské (Št. Janšák: Slovensko v době uhorského feudalismu. Hospodářské pomery od r. 1514 do r. 1848, Bratislava 1932).

⁵⁷⁾ Kapitál I., str. 568 a d. — Srov. též M. Dobb: Studies in the development of capitalism (London 1946).

míře k produkci obilní. Větší rozsah než výroba sukna mělo u nás plátenictví, v němž již v druhé polovině XVI. století proniká místy (zejména v severních Čechách) t. zv. nákladnický systém, který však není organisován domácími podnikateli, nýbrž zástupci velkých kapitálových domů středo- a jihoněmeckých. Nákladnickým (faktorským) systémem dostává se již výrobce do závislosti na kapitalistickém odběrateli výrobků. Ale tento systém je teprve prvním krokem k přechodu od řemeslné malovýroby ke kapitalistické velkovýrobě, neboť nerevolucionuje ještě výrobu a nevytváří průmyslového proletariátu. Šlo tu stále ještě jen o domácí a cechovní malovýrobu polotovarů, jež se většinou dohotovovaly v augšpurských a norimberských manufakturách, odkud se pak rozvázely na daleké trhy po Evropě i do zámoří.

Toliko v hornictví a hutnictví, jež jsou v té době nejdůležitějšími obory české průmyslové výroby, uplatňuje se ve větší míře kapitalistické podnikání, ale i tu mají převahu kapitálové investice německých bankovních domů nad domácími podnikateli. Téměř veškerá ostatní průmyslová produkce (ať již cechovní řemesla ve městech nebo průmyslové podniky na panských velkostatkách) měla stále ještě jen omezený rozsah, i když místy již pracovala pro zahraniční trh.

V době konjunktury řemeslné výroby a nového rozmachu těžby kovů v XV. a první polovině XVI. století uhájilo cechovní měšťanstvo v úporných bojích se šlechtou alespoň část svých mocenských posic, kterých si vydobylo v husitské revoluci. Avšak veliký hospodářský otřes, vyvolaný téměř v celé Evropě přílivem drahých kovů ze zámoří, přivodil i v českých zemích „cenovou revoluci“ a s ní i úpadek českého hornictví, jenž měl pak v třicetileté válce podstatný vliv na úplné zhroucení hospodářské i politické moci měst, podlomené již nezdařeným odbojem proti Habsburkům r. 1547.⁵⁸⁾

⁵⁸⁾ B. Mendl: Les grandes découvertes et l'argent de Bohême (1935). — Úpadek hornictví týkal se především těžby stříbra. Naproti tomu železářství zaznamenává na přelomu XVI. a XVII. století významný technický pokrok zavedením prvních vysokých pecí v Čechách, a doba třicetileté války přivodila nebyvalou konjunkturu ve výrobě železa. (Srov. J. Kořan: Staré české železářství, Praha, 1946.)

Ve finanční a úvěrové krizi na sklonku XVI. a na počátku XVII. století byly do základů otřeseny i hospodářské pozice nižší české šlechty. Tento t. zv. rytířský stav, jenž rozchvácením církevních statků v husitské revoluci dostoupil zenitu své hospodářské i politické moci, dohrál s pokroky válečnictví již v XV. století svou historickou úlohu a po celé XVI. století vedl zoufalý boj zprvu s městy a později s panskými velkostatky, které stále dravěji pohlcovaly rozdrobenou zemanskou půdu. Hrstka nejbohatších panských velkostatkářů nabyla v době agrární konjunktury ve století XVI. hospodářské i politické převahy, kterou neotřásla ani náhlá hospodářská krize na konci XVI. století. Vzrůst šlechtických velkostatků vedl již v době předbělohorské na některých místech k utužování poddanství a k zvyšování robotních povinností sedláků na panské půdě. Vcelku však byla poddanská závislost selského lidu na šlechtě v této době nesrovnatelně menší než v době pobělohorské. V tom se lišila situace v českých zemích od poměrů ve většině zemí okolních.⁵⁹⁾

Teprve t. zv. stavovské povstání z r. 1618, jímž vyvrcholila hospodářská krize a jež ztroskotalo v bělohorské porážce, znamená radikální obrat v postavení českých pracujících mas a počátek třetí fáze ve vývoji českého feudalismu, která končí až zrušením nevolnictví r. 1781. Zpustošení měst i venkova třicetiletou válkou, vyhnání nekatolíků ze země, finanční zhroutil, obrovské pozemkové konfiskace, jimž padly za oběť tři čtvrtiny veškeré půdy v Čechách, pokles počtu obyvatelstva na polovinu předválečného stavu — to vše vytvořilo podmínky pro refeudalisaci českých zemí, t. j. pro nové utužení otřesených feudálních řádů, ve formách mnohem tvrdších a bezohlednějších než kdykoliv předtím.

Po zhroutil hospodářského a politického významu měst i drobné zemanské šlechty vrcholí proces koncentrace půdy v rukou panských velkostatkářů, z valné části cizích přistěhovalců nebo národ-

⁵⁹⁾ O uvolnění feudálních vztahů v českých zemích i v Rakousích v době předbělohorské svědčí i skutečnost, že nedlouho před bitvou na Bílé hoře snažily se oba nepřátelské tábory získat selské masy na svou stranu demagogickými sliby, že bude zrušeno poddanství a dána sedlákům úplná svoboda.

ních odrodilců, s německo-rakouským panovníkem v čele. Vedle nich vystupuje znovu na scénu jako mocný feudální vlastník také duchovenský stav, kasta mnichů a kněží, kteří se znovu zmocňují ideologické nadvlády nad českým národem, tak jako v první fázi feudalismu — v době předhusitské.

Proti těmto vládnoucím vrstvám, v jejichž rukou je vrchní vlastnictví převážné většiny půdy, stojí zbědovaný selský lid, jenž po vypovězení valné části měšťanstva, inteligence a drobné zemanské šlechty ze země, zůstává skoro samojediným představitelem českého národa. Tvrdý daňový systém absolutistické vlády, jehož tíha dopadá především na pracující masy, odssává obrovské finanční sumy do Vídně a uvádí české země do polokoloniálního postavení vůči Rakousku. Šlechtická nadvláda a vykořisťování selského lidu, jak peněžitými a naturálními platy, tak zvláště neslýchanými robotami na panských velkostatkách, uvrhují českého poddaného do situace, kterou možno plným právem označovat jako nevolnictví.⁶⁰⁾

Celá tato fáze feudalismu je dobou zostřujících se třídních bojů pracujícího selského lidu proti bezohlednému znevolení a vykořisťování jak se strany panských velkostatkářů, tak i se strany německo-rakouského vládního aparátu. Dobu pobělohorskou vyplňuje téměř nepřetržitý řetěz lokálních selských vzpour, jež navazují na staré husitské revoluční tradice a udržují v českém národě ducha odboje proti sociálním i národnostním utiskovatelům. Ale všechny tyto zoufalé pokusy o setřesení feudálního vykořisťování byly utopeny v krvi. Takový byl i osud největšího selského povstání v českých zemích, jež roku 1680 vzplálo téměř ve všech krajích Čech i v některých oblastech Moravy.

Teprve v druhé polovině XVIII. století růst nových produktiv-

⁶⁰⁾ Grünberg, Pekař a jiní hájí názor, že český sedlák ani v době pobělohorské nebyl nevolníkem, nýbrž jen dědičným poddaným. Naproti tomu Kaizl, Kadlec, Kalousek a j. považují právem za nevolnictví takový stav, kdy poddaný neměl možnosti měnit svou vrchnost a byl po celý život připoután k půdě jako její příslušenství. Pojem nevolnictví nelze zaměňovat s pojmem otroctví; jestliže tak činili někteří právníci XVII. a XVIII. století, není to ještě důvodem, jak se domnívá Grünberg a po něm Pekař a j., že bychom neměli tohoto výrazu užívat.

ních sil (technické vynálezy, jež přinesla průmyslová revoluce na západě, dále růst populace a j.) stupňuje nesmiřitelné rozpory se stávajícími výrobními poměry, založenými na feudálních privilegích šlechty. Tyto rozpory zostřují třídní zápasy mezi selským lidem a šlechtou, které vyvrcholily ve velkém boji za zrušení nevolnictví a za svobodu pracujícího lidu v selském povstání z roku 1775. Ačkoliv i toto povstání — podobně jako téměř všechny předchozí selské bouře — bylo krvavě potlačeno, mělo přesto rozhodující vliv na urychlené řešení nevolnické otázky se strany habsburské vlády, jejíž zájmy se v této době (zvláště po ztrátě Slezska) v mnohém ohledu příkře rozcházejí se zájmy feudálních vrchností.

Řada změn v sociálním postavení selského lidu, k nimž došlo v letech 1775 — 1781, ohlašuje počátek poslední vývojové fáze v epoše českého feudalismu. T. zv. raabisace na komorních a exjesuitských statcích, částečná reluce robot na peněžité platy, omezení vrchnostenského soudnictví nad poddanými, zrušení útrpného práva, zlomení ideologické nadvlády církve a zvláště pak dekret z r. 1781 o zrušení nevolnictví znamenají počátek úplného rozkladu feudálního společenského zřízení.⁶¹⁾

Zrušení nevolnictví bylo nutným krokem pro přechod ke kapitalistickému podnikání, neboť znamenalo především uvolnění pracovních sil, nezbytných k průmyslové velkovýrobě. Zároveň byla již v době vlády Marie Terezie a pak zejména za Josefa II. učiněna mnohá další opatření, směřující k prolomení cechovních omezení a k rozvoji kapitalistických manufaktur.⁶²⁾

⁶¹⁾ Roku 1785 bylo formálně zrušeno nevolnictví v Uhrách, ale ve skutečnosti se mnohde udrželo, zvláště na Slovensku, až do poloviny XIX. století.

⁶²⁾ Zatím co na západě vyhrává již v XVII. století manufakturní velkovýroba svůj boj s cechovní řemeslnou maloprodukcí, u nás začínají první náběhy k manufakturní výrobě na rozhraní XVII. a XVIII. věku. Teprve po ztrátě Slezska, v druhé polovině XVIII. století nastává rozmach manufakturní produkce. A je charakteristické pro situaci v českých zemích, že se tu v počátcích manufakturního podnikání takřka vůbec neuplatňuje obchodní kapitál měšťanský. Převážná většina manufaktur, jež vznikly v této fázi feudalismu, byla založena šlechtou a byla součástí jejího velkostatkářského podnikání, neboť tu šlo většinou o výrobu textilní, pro niž dodaly suroviny (vlnu, len) velkostatky. Podstatná část výrobního

Feudální reakci podařilo se sice po vypuknutí buržoasní francouzské revoluce z roku 1789 zvrátit některé reformy z josefinské doby a udržet ještě přes půl století selský lid v poddanství a v plnění robotních povinností. Ale změny ve způsobu zemědělské produkce (přechod od trojstranného systému k nepřetržité kultivaci půdy, pěstování nových zemědělských plodin, a j.) a zmírnění osobních závislostí selského lidu na vrchnostech zvýšily hmotnou i kulturní úroveň vesnice a měly vliv na další uvolňování feudálních pout. Právo volného stěhování poddaných přesunuje reservoár výrobních sil, zvláště bezzemků, z venkova do měst, kde hledají obživu v nově zakládaných průmyslových podnicích.

Tento sociální proces má pro celý český národ dalekosáhlé důsledky, neboť přináší posílení českého charakteru poněmčených měst a s ním i jeden z důležitých předpokladů pro obrození naší národní kultury a zformování novodobého českého národa. Ale zároveň vytváří i jednu ze základních podmínek pro hlubokou změnu výrobních poměrů, která přivodí pád celé feudální soustavy.

Období od osmdesátých let XVIII. století do roku 1848 není jen poslední fází v epoše feudalismu; je to zároveň i období přechodu k novému společenskému zřízení kapitalistickému. V této době se uvolňují nejen pouta, jež vízí poddaného sedláka k panské půdě, nýbrž i cechovní pouta, jež brzdí přechod od řemeslné malovýroby k průmyslové velkovýrobě. V průmyslovém podnikání počínají se vedle šlechtických velkostatkářů uplatňovat stále pronikavěji i podnikatelé z řad městského obchodnictva, převážně německého. V třicátých a čtyřicátých letech XIX. věku — skoro o půl století později než na západě — nastává u nás s rozšířením parního stroje převrat v průmyslové výrobě od manufakturního stadia k továrnímu. A v souvislosti s ním dochází k řadě dalších

procesu (předání, tkaní) se v této době konala ještě ručně, domácí prací členů nevolnických rodin. — Srov. metodicky velmi poučnou diskusi o ekonomické povaze prvních ruských manufaktur v časopise „Voprosy istorii“; jejíž výsledky shrnuje stať S. Strumilina: *Ekonomičeskaja priroda pervych ruskich manufaktur* (Voprosy istorii, 1948, č. 6, str. 60—70).

výrobních změn (vzrůst těžby uhlí a železa, nové obráběcí stroje, zatlačující řemeslo a domácí výrobu, rozvoj komunikací, zrychlující směnu zboží a m. j.), jež vytvářejí další předpoklady pro přechod k hospodářsko-spoločenské soustavě kapitalistické.

V oblasti společenské struktury projevuje se tato změna růstem protikladů mezi městy a venkovem a vznikem nových protikladných společenských tříd: na jedné straně je to neproduktivní, vykořisťovatelská kapitalistická buržoasie, jež je vlastníkem nových důležitých výrobních zařízení (továren, dolů a p.) i veškerého v nich vyrobeného zboží, a na druhé straně průmyslový proletariát, který je sice osvobozen z nevolnických pout, ale nevlastní již ani výrobní prostředky ani své výrobky a nemá jiného zboží na prodej než svou pracovní sílu. Tak vzniká nová, specificky kapitalistická forma výrobního procesu a nová forma vykořisťování, spočívající ve využití pracovní síly proletářovy jakožto zdroje nadhodnoty, jež umožňuje hromadění kapitálu a jeho další zužitkování v rukou vykořisťovatelových.

Jestliže v epoše feudalismu byly základem třídní struktury společnosti na jedné straně feudální vlastníci půdy a na druhé straně poddaní sedláci, pak v celé epoše kapitalismu jsou rozhodující třídní protiklady mezi kapitalistickou buržoasií a průmyslovým proletariátem. Pro české i pro slovenské poměry je pak zvláště charakteristické, že právě tak jako v některých fázích feudalismu i v epoše kapitalismu jsou parazitní vykořisťovatelé českého pracujícího lidu z valné části i jeho utiskovateli národnostními.

Tato skutečnost měla rozhodující vliv na to, že se český národ, podobně jako ostatní utlačené národy habsburské monarchie, opozdil ve svém vývoji a že se nemohl již v době svého „obrození“ konstituovat v nezávislý národní stát, neboť narazil „na své cestě na urputný odpor vedoucích vrstev panujících národů, které již dávno stanuly v čele státu...“⁶³⁾

Toto vývojové zpoždění určilo pak zvláštní rysy českého buržo-

⁶³⁾ J. Stalin: *Marxismus a národnostní a koloniální otázka* (Praha 1945, str. 14).

asné revolučního hnutí roku 1848. Nově vznikající česká buržoasie, jež se teprve pozvolna počínala politicky emancipovat od buržoasie rakousko-německé, nebyla schopna vést do důsledků boj s feudální a absolutistickou reakcí; její pravicové křídlo, jež udává celému hnutí směr, kolísá a přechází nakonec do tábora protirevoluce. Ale ani český proletariát nebyl tehdy ještě s to převzít vedoucí úlohu v národně osvobozovacím boji. Je ještě početně příliš slabý a třídně málo uvědomělý, než aby mohl politicky ovládnout situaci. V červnových bojích na pražských barikádách roku 1848 vystupuje — po prvé v českých dějinách — proletariát jako aktivní revoluční činitel v národně osvobozovacím boji proti feudálně absolutistické reakci. Nemá však ještě svého samostatného politického programu, nýbrž krvácí za buržoasně demokratické cíle, vytyčené radikály z řad studentstva a drobného řemeslnictva.

Buržoasně demokratická revoluce roku 1848, přes to, že nebyla dovršena a že skončila vítězstvím nejčernější politické reakce, znamená konec epochy feudalismu v českých zemích. Vzrůst nových produktivních sil pokročil do té míry, že se feudální výrobní poměry staly dále neudržitelnými. Zrušení robotních povinností a osvobození selského lidu z poddanství, jež je jedním z hlavních výsledků revoluce roku 1848, bylo rozhodným krokem k likvidaci feudálního společenského zřízení.

Poměr třídních sil, jež se změřily v revoluci roku 1848, rozhodl ovšem o tom, že osvobození z poddanství nebylo provedeno revoluční cestou, bez náhrad a zábořem veškeré velkostatkářské půdy. Vyvazení z roboty bylo řešeno císařskými dekrety ve formě dlouhodobých výkupů, výhodných pro šlechtické velkostatkáře, kteří si i nadále podrželi obrovské latifundie; tak se mění stará feudální šlechta, převážně německá, v kapitalistické latifundisty, kteří zasahují i do průmyslového podnikání a udržují si až do konce rakousko-uherské monarchie značnou hospodářskou a politickou moc.

Na Slovensku, kde na rozdíl od českých zemí nedochází po zrušení robot a poddanství k rychlé industrialisaci, zůstávají maďarští a maďaronští feudální magnáti takřka suverénními vládci nad slovenským lidem až do roku 1918.

Rok 1848, právě tak jako nepřinesl změnu postavení průmyslového proletariátu, není ani rokem osvobození drobného a středního rolnictva od všeho vykořisťování, jak s oblibou tvrdí agrární buržoasní dějepisci. Ve skutečnosti je to jen mezník, vyznačující směnu dvou rozličných vykořisťovatelských systémů. Na místo brutálních a nezahalených forem vykořisťování feudálního nastupují zastřenější, avšak neméně intenzivní formy kapitalistického vykořisťování drobného a středního rolnictva jak se strany nově se vytvořivší třídy agrárních velkostatkářů, tak i se strany obchodníků obilím, dále bankovního kapitálu, daňového šroubu v kapitalistickém státě a pod.

Epocha kapitalismu, zabírající poslední století našich národních dějin, je dobou nesmírně zrychleného vývoje hospodářského a společenského. Je to doba obrovského rozmachu výrobnosti, jež při kapitalistické organizaci produkce a směny výrobků prochází cyklickými obdobími konjunktur a krizí z nadvýroby, které zostřují třídní rozpory a v rychlém sledu proměňují tvářnost celé společenské struktury.⁶⁴⁾ Jednotlivé fáze epochy kapitalismu probíhají v důsledku toho v mnohem kratších časových obdobích, než tomu bylo v předchozím vývoji.

Náhly rozmach průmyslu a obchodu, podmíněný zejména akumulací kapitálu akciovým sdružováním od počátku padesátých let, vede k rychlému růstu nových společenských činitelů, kteří se počali vytvářet už v první polovině XIX. století. První fáze od roku 1848 do devadesátých let minulého století je především dobou kvantitativního narůstání dělnické třídy, která se začíná samostatně organizovat a hlásit o svá politická práva. Zároveň je to doba vzrůstu mocenských posic jak české, tak zejména německé buržoasie na újmu šlechtických latifundistů, kteří mají v tomto období stále ještě hospodářskou i politickou nadvládu v zemi.

Od devadesátých let minulého století nastává druhá fáze českých dějin v epoše kapitalismu, jež sahá až do konce první světové

⁶⁴⁾ O. Říha: Hospodářský a sociálně politický vývoj Československa 1790 až 1945 (Praha 1946); srov. také L. Mendelson: *Ekonomičeskije krizisy i cikly XIX veka* (Moskva 1949).

války. V této době začíná již český hospodářský život vyrovnávat velké zpoždění, které měl od počátku kapitalismu ve srovnání se západoevropskými zeměmi. Světový vývoj kapitalismu, vstupující na sklonku XIX. století do svého závěrečného, imperialistického stadia, projevuje se ve svých důsledcích velmi záhy u i nás. Druhá průmyslová revoluce, charakterizovaná zejména novými energetickými vynálezy (elektřina, výbušné motory atd.) a rozvojem těžkého a chemického průmyslu a pod., zrychluje proces industrialisace a koncentrace výroby (kartely, koncerny, trusty a pod.). Centrály těchto monopolistických svazů jsou vesměs v rukou vídeňské a říšskoněmecké kapitalistické buržoasie, jež má v této druhé fázi kapitalismu rozhodující politický vliv v našich zemích. Důsledky velkých kvantitativních změn české společenské struktury v předešlé fázi kapitalismu se projevují od devadesátých let diferenciací politických stran a zostřením sociálně politických a národnostních zápasů. Mohutnější dělnická třída dobývá v tomto období základních politických práv a bojuje stále otevřeněji za odstýpaní kapitalistického vykořisťování.

První světová válka, vyvolaná rozpory imperialistického kapitalismu, skončila pod rozhodujícím úderem Velké říjnové revoluce v Rusku zhroucením parazitní rakousko-uherské monarchie a vydobytím československé státní samostatnosti. Rok 1918 znamená počátek další fáze českých i slovenských dějin v imperialistickém stadiu epochy kapitalismu. Český i slovenský národ osvobozují se z politického a národnostního útisku a z hospodářského vykořisťování se strany vládnoucích tříd německo-rakouských a maďarských. Pod vlivem vítězné Říjnové socialistické revoluce provedly masy českého dělnictva již 14. října 1918 mohutný revoluční nástup a 28. října 1918 vytyčily heslo uskutečnění lidové, demokratické a socialistické Československé republiky. V převratu z roku 1918, jehož vedení na sebe strhli převážně představitelé české buržoasie, byly likvidovány mnohé zbylé přežitky z feudálních dob (monarchie, šlechtické a církevní výsady a pod.). Avšak hlavní požadavky pracujícího lidu uskutečněny nebyly a v celkovém sociálním postavení pracujících tříd nedošlo k základním revolučním změnám.

Československý pracující lid neměl v této rozhodující době ještě svého pevně zorganizovaného a ujasněného bojového předvoje v komunistické straně, jež by na podkladě marx-leninských revolučních zkušeností byla schopna vítězně řešit otázku hegemonie dělnické třídy v národně osvobozeném hnutí. Tak se buržoasii podařilo záhy likvidovat hlavní revoluční vymoženost — vládu lidu ve formě národních výborů. Rovněž druhý základní předpoklad cesty k socialismu, znárodnění nejdůležitějších výrobních prostředků, podařilo se buržoasii nadobro zmařit. Doly, hutě, továrny, latifundie, obchodní domy, banky a pod. se nestaly národním majetkem, nýbrž byly rozchvácneny novými vykořisťovateli z řad české i slovenské buržoasie a statkářstva a některé zůstaly nadále ve vlastnictví starých vykořisťovatelů německých a maďarských. Většina půdy, zabrané v t. zv. pozemkové reformě šlechtickým latifundistům, nedostává se do rukou drobného rolnictva, nýbrž přechází podvodně do vlastnictví buržoasně agrárních velkostatkářů, jejichž třídní zájmy splývají se zájmy nově vyrostlé průmyslové a finanční oligarchie, mnohonásobně spjaté s kapitalistickými svazy západoevropskými. Po porážce dělnické třídy, zaviněné zradou pravicových předáků sociální demokracie v prosinci roku 1920, zmocňuje se buržoasní oligarchie pevně celého vládního aparátu a udává tak období první republiky měšťácko-demokratický charakter.

V této fázi českých dějin v imperialistickém stadiu epochy kapitalismu však zároveň rychle dozrávají objektivní i subjektivní podmínky, jež vedou k rozkladu celé kapitalistické hospodářsko-spoločenské soustavy. Ve světové hospodářské krizi, jež vypukla na sklonku dvacátých let po krátkém období poválečné konjunktury, dovršují se nepřeklenutelné rozpory mezi stavem produktivních sil a kapitalistickými výrobními poměry. V době nezaměstnanosti uzrává zároveň i velký uvědomovací proces, který je jednou z mohutných hnacích sil soudobého společenského vývoje: je to politické uvědomění širokých pracujících vrstev dělnictva, rolnictva a inteligence, uvědomění o neudržitelnosti kapitalistického zřízení, založeného na vykořisťování pracujících mas; a zároveň s tímto poznáním roste pod vedením Komunistické strany Československa ve

stále širších kruzích pracujícího lidu i odhodlání povalit zetlelé kapitalistické zřízení a nahradit je novým, dokonalejším a spravedlivějším společenským řádem socialistickým.⁶⁵⁾

Velký mezinárodní politický a vojenský konflikt, v nějž vstoupuje světová hospodářská krise na sklonku třicátých let, je počátkem závěrečné fáze kapitalistické epochy v dějinách českého i slovenského národa. Vládnoucí kapitalistické vrstvy první republiky, agrární velkostatkářstvo a průmyslová i finanční buržoasie vydávají v mnichovské krizi na podzim roku 1938 z třídně sobeckých zájmů a v souhře s mezinárodním kapitalismem naši státní samostatnost i samu naši národní existenci na pospas německému imperialismu. Územní okleštění, odtržení Slovenska od českých zemí, rozbití republikánsko-demokratického zřízení, zničení státní suverenity, nacistická okupace, hospodářské vykořisťování, nejhroznější formy politické a národnostní persekuce a násilí, zotročení a vyhlazování českého národa — to jsou poslední důsledky, k nimž dospělo u nás kapitalistické zřízení v poslední fázi svého vývoje.

Teprve velké události z roku 1945 — osvobození naší republiky sovětskou armádou, armádou země s nejpokročilejším společenským zřízením na světě, a květnová revoluce — jsou počátkem přechodu k novému období v dějinném vývoji našeho národa. Po prvé v našich dějinách se ujímá pracující lid rozhodující moci ve státě. Na rozdíl od minulých dob, kdy řízení státu bylo vždy v rukou parazitních vykořisťovatelských tříd, utváří se nová, lidově demokratická forma vlády, založená na soustavě národních výborů. Teprve nyní mohl se český i slovenský lid rozhodným způsobem osvobodit od staletého národnostního i sociálního útisku se strany vykořisťovatelských tříd německých a maďarských. A teprve nyní bylo možno z rozhodné vůle všeho pracujícího lidu vytvořit první předpoklady k dalekosáhlému převratu vlastnických poměrů: znárodnění nejdůležitěj-

⁶⁵⁾ Klement Gottwald: Deset let. Sborník statí a projevů 1936—1946 (Praha 1946); Václav Kopecký: Třicet let Československé republiky (Praha 1948); Bruno Köhler: Klement Gottwald 20 let v čele KSČ (Praha 1949); B. Köhler: Materiál a vysvětlivky k vnitropolitickému vývoji první republiky (Praha 1948).

ších výrobních prostředků, velkých průmyslových závodů, nerostného bohatství, energetických zdrojů, pojišťoven, bank a pod.

Ale buržoasie, zasažená tímto rozhodným krokem, směřujícím k likvidaci kapitalistického vykořisťování, pokusila se v únoru roku 1948 ve spojení se zahraniční reakcí o základní zvrat mocenských sil a o znovuzkříšení kapitalismu v Československé republice. Československý pracující lid, poučený zkušenostmi z roku 1920, odpověděl však pod vedením Komunistické strany Československa s Klementem Gottwaldem v čele na tento útok rozhodnou porážkou reakčních sil.

„Teprve po únoru mohl býti do všech důsledků splněn celý vládní program, zejména velké dílo národního pojištění, revise první pozemkové reformy a přijata také nová, lidově demokratická ústava. Avšak únor současně umožnil, že mohla býti v rekordním čase provedena druhá etapa znárodnění, čímž hospodářsko-politická základna lidově demokratického režimu byla podstatně rozšířena a upevněna. Pro naše rolnictvo pak přinesl únor novou pozemkovou reformu, již další statisíce hektarů půdy se dostalo do rukou drobných a středních rolníků a třída velkostatkářů byla v podstatě zrušena...“⁶⁶⁾

Vítězství dělnické třídy a všeho pracujícího lidu nad buržoasní reakcí v únoru roku 1948 znamená rozhodující dějinný předěl ve společenském vývoji českého i slovenského národa. Únor 1948 je velkým mezníkem dvou dějinných epoch: uzavírá definitivně epochu kapitalismu a třídní moci buržoasie a zahajuje novou vývojovou epochu, jež odstraňuje vykořisťování člověka člověkem, epochu výstavby socialismu.

Únorové vítězství pracujícího lidu roku 1948 má proto pro český a slovenský národ nekonečně větší historický význam než kterýkoliv z předchozích epochálních mezníků našich dějin. Toto datum znamená v našich dějinách nesrovnatelně víc než kterákoliv směna dvou forem

společenských zřízení v minulosti. Únor 1948 je velkým dějinným předělem mezi všemi předchozími vývojovými epochami českého a slovenského národa, založenými na třídním vykořisťování pracujících mas, a socialistickou společností, k níž počínáme klást základy. Únorem roku 1948 učinil československý lid rozhodný krok k vyšší formě lidské společnosti po cestě, kterou všem pracujícím světa ukazuje první socialistický stát dělníků a rolníků — Svaz sovětských socialistických republik.

⁶⁶⁾ Klement Gottwald: Kupředu k vybudování socialismu v naší vlasti. Referát na IX. řádném sjezdu KSČ (Praha 1949, str. 12—13).